

Studium ultrazvukových vln

Helena Bohuslavová¹, Kristýna Štancelová²

¹Katolické gymnázium Třebíč, ²Gymnázium Bučovice

¹HelenaBohuslavova@seznam.cz, ²akinara@seznam.cz

Abstrakt:

Časté využívání ultrazvukových vln v mnoha odvětvích jako je medicína, technika i živá příroda, nás vedlo k pochopení jeho základního principu a použití v praxi.

Při našem projektu jsme pomocí generátoru zvukových vln (40 kHz) s vysílačem a přijímačem ověřovali zákon odrazu, kdy nám odražený signál zaznamenával osciloskop. Druhá část experimentu se týkala měření rychlosti zvuku a měření vzdálenosti, kde jsme využili laboratorní princip sonaru. Dalším krokem naší studie bylo experimentálně dokázat Dopplerův jev pomocí změny frekvence zvukových vln. V poslední části projektu jsme se zabývali difrakčními jevy na mřížce.

Teorie ultrazvuku

Ultrazvukové vlnění získáme periodickým nabíjením destičky vhodného materiálu (např. křemene, syntetické látky). Nastává piezoelektrický jev. Vlivem proudu se materiál smršťuje a rozpíná (deformuje). A tím vzniká mechanické vlnění.

Oblast mechanického vlnění s frekvencí vyšší než 16 000 Hz označujeme jako ultrazvuk. Člověk není schopen takto vysoké hodnoty zpracovávat, a proto ho nedokážeme vnímat. Naproti tomu může ultrazvuk některým živočichům sloužit jako prostředek k dorozumívání, jako je tomu u delfínů. Delfíni spolu s netopýry používají echolokační princip k vyhledávání potravy, rozpoznání překážek.

Echolokace je postup, kdy se vysílaný zvuk odrazí od předmětu zpět, kde je zachycen. Z času od vyslání vlny (zvuku) do příjmu odražené vlny (ozvěny) se dá spočítat vzdálenost předmětu. Princip echolokace se dá také využít při zkoumání hloubky moří a oceánů – používané zařízení se nazývá sonar. Sonar (z anglického SOund Navigation And Ranging - zvuková navigace a zaměřování [1]) je zařízení na principu radaru, které místo rádiových vln používá ultrazvuk. Používá se především pod vodou, protože rádiové vlny mají pod vodou výrazně menší dosah než na souši a zvuk naopak větší.

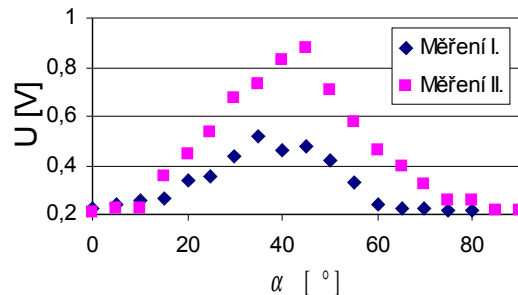
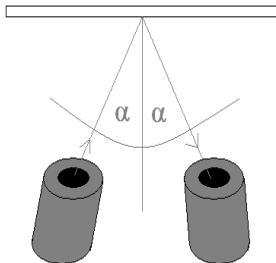
V technice je ultrazvukem možno “prosvítit” vrstvu kovu tlustou i více než 1 m, tedy mnohem více než rentgenovým zářením. Při tom lze zjistit nehomogenní místa o rozměru třeba jen 1 mm. Dále se ultrazvuku využívá pro čištění vzduchu (odstranění exhalací), sterilizaci vody, mléka a jiných roztoků, promíchání galvanické lázně, čištění předmětů, v medicíně při fyzioterapii nebo při zjišťování pohlaví dítěte. Není pochyb, že ultrazvuk má před sebou velkou budoucnost.

Experiment

V našem experimentu jsme použili následující přístroje: Generátor 40 kHz, přijímač/vysílač zvukových vln, zesilovač, parabolická anténa s vysílačem, odrazová plastová deska, dvoukanálový osciloskop, difrakční mřížka s nastavitelným počtem štěrbin, elektrický vozíček s nastavitelnou rychlostí pojezdu, pojezdová lavice s měřítkem (2 ks), stopky, kabely, laserový zaměřovač.

Ověření zákona odrazu $\alpha=\beta$

Zjišťovali jsme velikost úhlu odrazu zvukových vln na odrazové ploše pomocí odečítání velikosti zobrazeného signálu na osciloskopu, viz obr.1. Postupným otáčením odrazové desky o pět stupňů jsme na osciloskopu zjišťovali rozdíl v amplitudě sinusové křivky. Hodnoty jsme zapisovali do tabulky, z které jsme vytvořili graf, obr. 2.

Obr. 1.: Schéma rozestavení aparatury. Obr. 2.: Ověřování rovnosti úhlu dopadu a odrazu.

Výsledkem našeho pozorování v 1. měření bylo zaznamenání maximální hodnoty při úhlu 35° , což neodpovídá ve skutečnosti zákonu odrazu. V 2. měření maximální hodnota nastala při úhlu 45° , což odpovídá zákonu odrazu. Úhel dopadu se rovnal úhlu odrazu.

Měření rychlosti zvuku

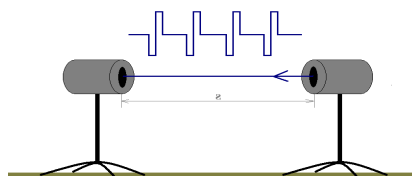
Dvoukanálovým osciloskopem s módem pro odečítání časových intervalů jsme zjišťovali rychlost zvuku dle vztahu

$$c = \frac{s}{t}, \quad (1)$$

kde c je rychlost zvuku ve vzduchu, s je součet vzdáleností mezi vysílačem a přijímačem a t je časový interval zvukových vln mezi přijímačem a vysílačem. Posunem po pěti centimetrech jsme zaznamenávali rozdíl časových intervalů a pomocí toho jsme mohli vypočítat výslednou průměrnou rychlost zvuku,

$$c = 412 \text{ m/s.}$$

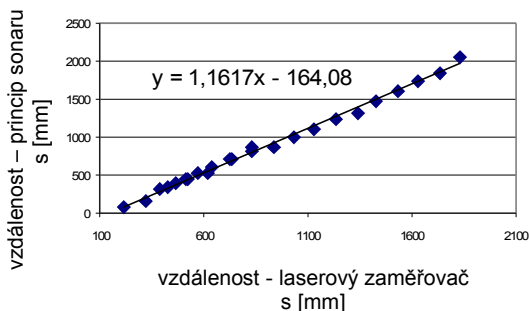
Při teplotě 28°C je tabulková hodnota rychlosti zvuku ve vzduchu 349 m/s .

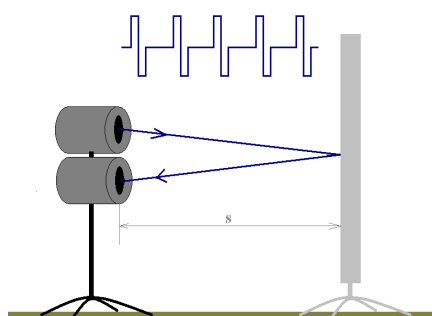
Obr. 3.: Schéma rozestavení aparatury při měření rychlosti zvuku.

Měření vzdáleností – princip sonaru

Při měření vzdálenosti jsme využili princip sonaru, vysílač a přijímač byly ve stejné poloze a na osciloskopu jsme odečítali dobu, za kterou se vrátil signál zpátky. Vzdálenost jsme měřili také laserovým zaměřovačem. Výsledky jsme srovnali v grafu obr.4. Princip sonaru funguje při větší vzdálenosti přesněji, v laboratoři jsme měřili s přesností pouze na 20 cm .

Obr. 4.: Srovnávací graf vzdáleností.

Obr.5.: Schéma aparatury.

Dopplerův jev

Dopplerův jev souvisí s posuvem frekvence v závislosti na rychlosti zdroje zvukových vln. Jestliže se vysílač zvukových vln pohybuje k přijímači, pak pro frekvenci přijímaných zvukových vln platí vztah

$$f = \frac{f_0}{1 - \frac{v}{c}}, \quad (2)$$

kde f_0 je počáteční frekvence, v je rychlost vysílače zvukových vln, který se pohybuje k přijímači a c je tabulková rychlost zvuku. Jestliže se pohybuje přijímač k vysílači, který je v klidu, platí vztah

$$f = f_0 \left(1 + \frac{v}{c} \right), \quad (3)$$

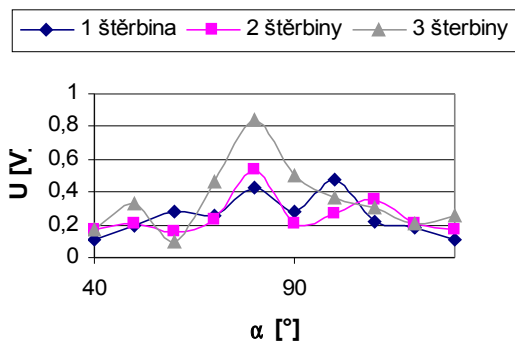
kde v je rychlost, při které se pohybuje přijímač k vysílači.

Popis experimentu: na pojezdovou lavici s měřítkem jsme umístili elektrický vozíček s přijímačem, který jsme posílali směrem od pevného vysílače. Na úseku 0,5 metru jsme stopkami měřili čas a na osciloskopu jsme pozorovali počáteční frekvenci zvukových vln a zapisovali do tabulky společně s frekvencí vln při pohybu vozíčku. Po naměření hodnot jsme rychlost vozíčku změnili a provedli nové měření. Pozici vysílače a přijímače jsme vyměnili, abychom dostali 4 způsoby pohybu. Výsledky jsou uvedeny v tab.1.

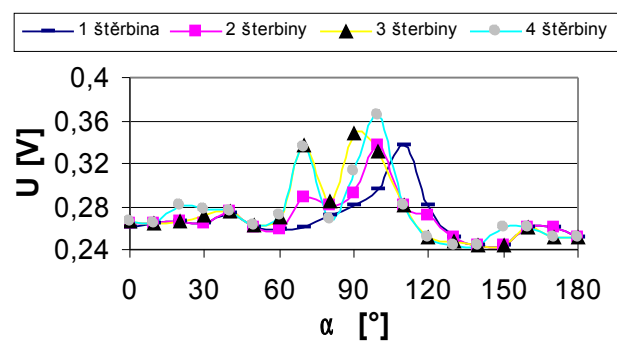
Tab. 1: Pozorování Dopplerova jevu.

vysílač pevný Pohyb: přijímač od vysílače	měřená	vypočtená	přijímač pevný Pohyb: vysílač od přijímače	měřená	vypočtená
	f [kHz]			f [kHz]	
	39,09	39,08		39,00	38,98
	39,04	39,01		38,99	38,97
vysílač pevný Pohyb: přijímač k vysílači	měřená	vypočtená	přijímač pevný Pohyb: vysílač k přijímači	měřená	vypočtená
	f [kHz]			f [kHz]	
	39,16	39,16		39,10	39,10
	39,15	39,14		39,03	39,03

Difrakce na mřížce

Obr.8.: Měření difrakce I

Obr.9.: Měření difrakce II.

Poslední částí našeho projektu bylo studium difrakčních jevů na mřížce $d = 3\text{cm}$. Naše pozorování difrakce je uvedené v grafech obr. 8, 9.

Závěr

Studovali jsme ultrazvukové vlny, zákon dopadu a odrazu jsme potvrdili. Změřili jsme rychlost zvukových vln ve vzduchu, při 28°C $c = 412\text{ m/s}$ (tab. hodnota je 349 m/s) a využili jsme princip sonaru na měření vzdálenosti. Dopplerův jev jsme úspěšně ověřili. Při difrakci jsme pozorovali maxima a minima.

Poděkování

Poděkování za finanční podporu, konzultace Katedře fyziky Fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské, ČVUT v Praze.

Reference:

- [1] WIKIPEDIE: *Ultrazvukové vlny*. <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ultrazvuk>, 2007, s. 1.
- [2] KOLEKTIV KF FJFI: *Studium ultrazvukových vln*. <http://praktika.fjfi.cvut.cz/>, 2007, s. 5.
- [3] HALLIDAY A SPOL.: *Fyzika, Mechanika – Termodynamika, Část 2*. Prométheus, 2001, s. 466-485.